

Helena Ložar - Podlogar
Slovenska ljudska kultura
v delu

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild

Na prehodu 19. v 20. stoletje je na pobudo nadvojvode Rudolfa nastajalo poljudnoznanstveno monografsko delo Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, ki je v letih 1887 do 1902 v 24 knjigah izhajalo na Dunaju. Vsestransko so predstavljeni vsi, znotraj meja takratne avstro-ogrske države živeči narodi. Slovenci so obravnavani v štirih knjigah: Štajerska / Steiermark (1890), Koroška in Kranjska / Kärnten und Krain (1891), Primorska / Küstenland (1891) in Madžarska / Ungarn (1896). V delu ima dominantno vlogo prav narodopisje, ki naj bi služilo boljšemu spoznavanju, razumevanju in vrednotenju vsakega naroda. Avtorica opozarja na posamične prikaze slovenske ljudske kulture, ki so lahko vir za preučevanje življenja v 19. stoletju, in jih je slovenska etnologija doslej morda premalo upoštevala. Zgolj informativno se avtorica ustavi tudi pri piscih predstavljenih prispevkov.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, initiated by Archduke Rudolph, was designed at the turn of the 19th into the 20th century. Published in 24 volumes, it was printed in Vienna between 1887 and 1902. It contains a comprehensive, universal portrait of the nations living in the Austro-Hungarian Empire at the time. Slovenes are depicted in four volumes: Štajerska/Steiermark (1890), Koroška and Kranjska/Kärnten und Krain (1891), Primorska/Küstenland (1891) and Hungary/Ungarn (1896). The prevailing ethnographic approach in the publication was designed to bring each nation closer to its readers, who could learn about these nations, understand them better, and value them accordingly. Depictions of Slovene folk culture, perhaps not valued enough by Slovene ethnology, serve as a good source of researching the lifestyle of the 19th century. The author of this article also gives some, though brief, information about the authors of different chapters in the book.

V letih 1887 do 1902 je na pobudo nadvojvode Rudolfa v zvezkih, povezanih v 24 knjig, v obeh uradnih deželnih jezikih (nemškem in madžarskem) na Dunaju izhajalo poljudnoznanstveno delo Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (Az

osztrák-magyar Monarchia irásban és képen). Z zgodovinskega, geografskega, gospodarskega, narodopisnega, vsestransko kulturnega (literatura, gledališče, glasba), umetnostnega in arhitekturnega pogleda obravnava vse dežele, ki jih je združevala Avstro-ogrška monarhija. V uvodu¹ v monumentalno delo je nadvojvoda Rudolf poudaril, da ima »študij ljudstev, ki žive znotraj meja monarhije... tudi praktično vrednost, saj spodbuja ljubezen do domovine«, če pa poznamo prednosti posameznih narodnih skupin, njihove značilnosti, medsebojno povezanost in odvisnost, se lahko »bistveno okrepi občutek solidarnosti, ki naj povezuje vsa ljudstva naše očetnjave.«² Tiste narodnostne skupnosti, »ki se po jeziku, šegah in deloma drugačnem zgodovinskem razvoju čutijo odrinjene od drugih narodnosti«, pa bo čustveno ganilo, če bo v znanstveni literaturi monarhije našla razumevanje in priznanje tudi njihova enkratnost.³ In prav zato je treba tudi v »naši domovini spodbujati etnografijo in njene pomožne vede, ker le te, daleč od vseh nezrelih teorij in od vseh strankarskih strasti, zbirajo gradivo«, in samo na tako zbranim gradivom lahko temelji »objektivna primerjava in vrednotenje različnih ljudstev«. V tej smeri pa se še ni dovolj naredilo.⁴

Slovenci, manjša, vendar raznovrstna etnična skupina v nekdanji avstro-ogrski monarhiji bi, gledano z današnjega stališča, upravičeno lahko pričakovali, da bi bili v tem monumentalnem monografskem delu predstavljeni kot enoten narod, vsi skupaj v samostojnem zvezku, pa ni tako. Med 24 obsežnimi knjigami, s 397 snopiči, skupaj 12.596 strani besedila in 4529 ilustracijami smo raztreseni kar v štirih knjigah: Štajerska (1890), Koroška in Kranjska (1891), Primorska (1891) in v eni izmed sedmih knjig Madžarske (1896). Hrvatje so svoj del izdali v hrvaškem jeziku, Slovenci, vse tako kaže, nikoli na to nismo mislili.

Dejstvo, da Slovenci v delu nadvojvode Rudolfa nismo predstavljeni v skupnem zvezku, bi lahko opravičili z geografsko lego in s kulturno raznovrstnostjo slovenske etnije. Velik del slovenskega etničnega območja leži v alpskem svetu in je zgodovinsko povezan z neslovanskimi alpskimi deželami (germanskimi in romanskimi), kar odseva tudi v slovenski materialni in duhovni kulturi. Na alpskem kulturnem območju tako najdemo splošne zahodnoevropske, kakor tudi bolj ali manj modificirane retoromanske kulturne elemente, pa tudi tiste, ki so v enakih okoliščinah nastali povsem avtohtono. V severovzhodnem predelu Slovenije je čutiti vplive dediščine prvotnih prebivalcev in vplive madžarske kulture, ki pa je tudi sama prevzela kar nekaj kulturnih elementov prvotnih naseljencev. V tem je iskati vzroke, da je v slovenski ljudski kulturi tega območja najti tudi orientalske kulturne prvine (npr. v Prekmurju poznajo jopo iz sirfne, t. j. iz grobe ovčje volne izdelanega sukna, ki mu Madžari pravijo szûr, szõr, kar ima turški izvir). Tudi na slovenskem sredozemskem območju je mnogo kulturnih elementov prevzetih od prvotnih romaniziranih prebivalcev in nekateri so se razširili daleč v notranjost t. i. osrednjeslovenskega prostora.

Za zgodovino etnološke vede kompendij Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi (*Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*) ponuja pregled tega, kar so

¹ Einleitung, von Seiner kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf, v: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Übersichtsband*. Wien 1887, 5–17.

² Nav. delo, 5 sl..

³ Nav. delo, 6.

⁴ Prav tam.

skozi desetletja zbrali in zapisali narodopisni ljubitelji, duhovniki, učitelji, uradniki, predvsem pa, kar so raziskovali filologi in dialektologi, seveda z znanstvenimi metodami svojih lastnih ved. Slovence in deželo so tako v delu predstavljali različni avtorji, predvsem taki, ki ne samo, da po rodu niso bili Slovenci, temveč tudi niso govorili slovensko. Kdo jih je pritegnil k sodelovanju, danes ne moremo vedeti. V Obravnava deželnega zbora kranjskega v Ljubljani⁵ sicer v letnem poročilu na strani 130 (v slovenščini) oz. 131 (v nemščini) beremo »Konečno se poroča še to, da je njegova cesarska Visokost prevzvišeni prestolonaslednik nadvojvoda Rudolf blagovolił naročiti gospodu muzejnemu kustožu Deschmannu, da izdela predzgodovino dežele Kranjske za pod Njegovim pokroviteljstvom izhajajoče delo: Avstrijsko-ogerska monarhija v besedi in podobi.« Samo pogojno bi lahko razmišljali, ali je Karel Dežman bil tudi svetovalec ali predlagatelj drugih sodelavcev, pač glede na to, da je bil od leta 1852 kustos in potem do smrti 1889 vodja deželnega muzeja.

Ob prehodu 19. v 20. stoletje, ko je delo izhajalo, pravzaprav še ne moremo govoriti o slovenskem narodopisju kot samostojni znanstveni disciplini. Vsak s svojo znanstveno metodo so se z narodopisno snovjo ukvarjali filologi, zgodovinarji, geografi, umetnostni zgodovinarji, celo pravniki. Tudi avtorji, ki so v delu nadvojvode poročali o ljudskem življenju pri Slovencih, o njihovih šegah in navadah, o mitih, povedkah, pravljicah, o ljudski pesmi in glasbi, niso bili narodopisci v današnjem pomenu besede, kaj šele etnologi, čeprav jim nekateri biografski leksikoni oz. pisci posamičnih prispevkov (predvsem od 2. pol. 20. stol. dalje) pripisujejo tak naziv. Po poklicu so bili predvsem učitelji, duhovniki ali uradniki, ki pa so imeli naravni dar opazovanja, ki so znali ljudem prisluhiti in to, kar so videli in slišali tudi zapisati, in predvsem tisti, ki so imeli tudi možnost, da svoja opažanja in zapise objavijo v takratnih časopisih in drugih publikacijah. In prav zato so nam kot ljubitelji ljudske kulture, kot zbiralci in raziskovalci t. i. narodnega blaga in navsezadnje kot informatorji zelo dobrodošli. Virov, iz katerih so črpali snov, pa praviloma ne navajajo.

Če sledimo kronologiji izhajanja posamičnih zvezkov, moramo začeti s **Štajersko** (1890). O ljudskem življenju, šegah in navadah in o ljudskem slovstvu je pisal **Franc Hubad**,⁶ »narodopisni pisatelj«, kakor ga imenuje Janko Šlebinger. Rodil se je 1849 v Skaručni pod Šmarno goro, umrl v Ljubljani 1916. Gimnazijo je obiskoval v Trstu in v Ljubljani, na graški univerzi študiral klasično filologijo in slavistiko, bil sprva suplent na I. drž. gimnaziji v Gradcu, potem profesor na ptujski gimnaziji in njen začasni ravnatelj; od tod je bil kot profesor spet premeščen nazaj v Gradec na I. državno gimnazijo, postal referent na ministrstvu za znanost na Dunaju, prevzel ravnateljstvo obeh učiteljskih v Ljubljani, postal deželni šolski nadzornik ljudskih in meščanskih šol in učiteljskih. Za zasluge na področju šolstva je bil celo odlikovan z viteškim redom železne krone in dve leti pred upokojitvijo postal dvorni svetnik. Za preučevanje slovanskega narodopisja ga je navdušil Gregor Krek. Hubadove prispevke najdemo v Letopisu Matice slovenske med letoma 1877 in 1881, v časopis Kres je pisal v slovenskem, v Globusu, v Magazin für Literatur des Auslandes in v časopisu Das Ausland pa je objavljal v nemškem jeziku (npr. o Ciganih v Črni gori, o iskanju tatu s pomočjo soka, moža, ki so ga najeli, da je iskal tatu

⁵ *Obravnava deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach)*. Zv. 27, od 24. novembra 1887 do 23. januarja 1888. Ljubljana/Laibach 1888.

⁶ Janko Šlebinger, Hubad Franc, v: *Slovenski biografski leksikon (SBL)* (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana 1925–1932, 355–356.

in ga prepričal, da bi vrnil ukradeno in ga tako ne bi bilo treba prijaviti sodniku). Opisoval je verske razmere v Bosni in Hercegovini, pisal o srbski slavi (čšaščenje hišnega zavetnika), o jurjevem, in o praznovanju božiča pri Srbih, o pomladnih šegah in o t. i. odnašanju smrti iz vasi (v pomenu izгона zime), opisoval dodole in prporuše oz. prošnje za dež, ženitovanjske šege pri Bolgarih itn. Zanimalo ga je predvsem ljudsko življenje in različna področja slovenske ljudske kulture na Štajerskem, tako noša kakor tudi šege in navade, predvsem pa šege življenjskega kroga.

Poglavje »Zur Volkskunde Steiermarks« (139–260) seveda predstavlja ljudsko življenje celotne Štajerske: v prvem delu na 70 straneh Johann Krainz piše o nemški narodni skupnosti na Štajerskem, Hubad pa v samostojnem poglavju »Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen« (208–225) predstavlja štajerske Slovence. Hubadov prispevek dopolnjuje dragoceno slikovno gradivo Ferdinanda Wüsta in slovenskega slikarja in ilustratorja Jurija Šubica (1855–1890).

Štajerske Slovence Hubad predstavi kot skromne, poštene, verne, gostoljubne in ustrezljive, tudi do tujcev prijazne in zaupljive, zavedajoč se prednosti in koristi, ki jim jih lahko prinese znanje tujih jezikov. Kot rokodelci so spretni, pogosto samouki na različnih področjih obrti in umetnosti, žal pa nimajo možnosti za šolanje. Načarjeni so tudi na duhovnem področju: Hubad ugotavlja, da premore tako rekoč vsaka pokrajina kakšnega ljudskega pesnika, da pa si ljudje sploh ne morejo predstavljati pesmi brez melodije. Pesmi potujejo »od ust do ust«, nastajajo različice, mnoge so zapisane in tako se ljudska pesem tudi ohranja za naslednje rodove in se je ohranila do današnjih dni. Ljubezen do petja pa je sploh slovenska posebnost, vendar je večina pesmi otožnih, kar poslušalec takoj začuti. Omenja tudi nekaj ljudskih glasbil – žvegljo, citre in seveda harmoniko, godci pa so po pravilu vsi samouki.

V nadaljevanju je bralcu ponujen kratek vpogled v **materialno kulturo** južne Štajerske, vendar se je Hubad omejil le na opis osnovnega tipa hiše in njene notranje opreme, gospodarske stavbe le omenja, nekaj pozornosti pa nameni tudi živinoreji in prehrani. Bralca opozori na estetski videz celotne vasi in posamičnih hiš, na lepo pospravljena dvorišča, rože na oknih, praviloma nagelj in rožmarin, kar da slutiti, da so v hiši za možitev godna dekleta. Lesene hiše so vsako leto na novo premazane, robovi pa prebarvani z barvnimi bordurami in okrašeni z arabeskami. Opis kmečkega doma dopolnjuje ilustracija Ferdinanda Wüsta, ki ne predstavlja zgolj s slamo krite »slovenske kmečke hiše«, kašče na kolen in tipičnega panonskega vodnjaka, temveč tudi del življenja: ob vodnjaku stoji žena v domači noši, med hišo in kaščo kmet v voz vprega vole, otrok ga opazuje. Pri hrani naj bi bili Štajerci zmerni, večino je pridelajo sami, zrnje meljejo v žrmljah, kar ponazarja Šubičeva ilustracija, meso je na mizi le ob praznikih in o pustu, ko so kolone, od močnatih jedi pa omenja gibanice, kvasenice in krapce. Natančnejši pa je pri opisu iz domačega platna narejene slovenske štajerske noše; posebej poudarja razlike med obleko poročenih in neporočenih, pri ženskah opozarja tudi na razločke v pričeskah (pravi, da se zaljubljena dekleta celo pritožujejo, ker morajo do poroke imeti lase spletene v kite), omenja avbo in parte, tj. trakove za lase, bele, na robovih vezene rute, janke, škornje z visoko peto. Seveda se pri ženski noši omejuje na praznično, o vsakdanji pa, kar je pri starejših opisih noše skoraj pravilo, ne pove nič. Poleg nemških navaja za dele obleke tudi slovenska imena. Moško nošo opiše natančneje, nekaj zveemo o delovni obleki hlapcev in pastirjev, narejeni iz doma izdelanega lodna; sicer moški nosijo široke lanene hlače, bize (iz imena izpeljuje priimek Bezjak, Bizjak; po bezjaki, pribežnikih iz Slavonije), kot delovno obušalo omenja cokle. Fantje so v njih, kakor govorijo ljudske pesmi, hodili tudi vasovat; tako se menda prevarani fant v

taki pesmi pritožuje, koliko žebļev je zgubil pod dekletovim oknom in koliko cokel je uničil, ko je zaman hodil vasovat. Moški klobuki imajo široke krajce, kar je bilo posebno praktično v časih, ko še niso imeli dežnikov. Pred dežjem je ženske varovala le lanena ruta, pastirji pa so imeli nekakšne dežne plašče, ogrinjala, pravi jim šepron, narejena iz ločja, ličja ali lipovih vlaken. Obleka, praznična in vsakdanja, moška, ženska in otroška, je predstavljena na treh Šubičevih ilustracijah, ki sicer dopolnjujejo poglavje o šegah; najprej je tu motiv sprejema neveste na ženinovem domu, ki je lahko dragocen vir za preučevalca ljudske noše: ne samo obleka ženina in neveste, družice, obeh družbanov in pozavčina, temveč tudi starejših in mlajših svatov, otrok, pa tudi naključnih opazovalcev dogajanja. Druga slika prikazuje pustno oranje s kurentom kot plužarjem, v ozadju, ob kmečki hiši, koruznjaku in kašči pa ljudi v vsakdanjih zimskih oblekah. Podobno povedna je slika, ki prikazuje obhod zelenega Jurija v spremstvu bobnarja, piskača na žveglo in pobiralca darov ter z množico opazovalcev.

Obsežneje se Hubad razpiše o *ljudskem verovanju* (214), s katerim povezuje, kakor sam pravi, tudi starodavne ljudske šege in navade. Opozori, da ljudje še vedno, čeprav z »nejevernim nasmeškom«, pripovedujejo o rojenicah in sojenicah, ki človeku že ob rojstvu določijo usodo, še je slišati o dolgolasih belih ženah, katerih kraljestvo so najvišji vrhovi južnoštajerskega pogorja, s katerega se kot meglice spuščajo v doline, in o divjih ženah, ki slabe starše kaznujejo tako, da ugrabijo tistega otroka, ki so ga pustili samega. Nasploh naj bi ljudje gledali na naravo s »poetičnimi očmi«. Nekateri, pravi, celo razumejo govorico ptic: tako pastirju ptič kobilar pomaga najti zgubljeno kobilo, prepelica naj bi zmerjala počasnega delavca, o škranjčku pravijo, tedaj, ko poleti v nebo, grozi, da bo ubil boga, vendar se nenadoma premisli in opraviči, češ da je pozabil kij. Sicer pa naj bi škranjček opozarjal kmeta na čas setve.⁷

Kar tri strani je Hubad namenil šegam *živiljenjskega kroga* (rojstvo in krst, ljubezen in poroka, smrt in pogreb). Pri vsaki šegi so poudarjene predvsem tiste značilnosti, ki so povezane z mitologijo in ljudskim verovanjem. Tako naj bi ob porodu, torej »ko pride 'težka ura'«⁸ babica in botra vse domače najprej »nagnali iz hiše, da bi novorojenca zaščitili pred hudim pogledom.«⁹ Posebno je bilo treba paziti, da so v prvo kopel vrgli nekaj kovancev in da so otroka povili v kakšen del obleke drugega spola. Pomembno naj bi bilo pravilno obnašanje porodnice, ki je otroka smela podojiti šele po krstu, saj bi drugače postal nenasiten, sama pa pred vpeljevanjem sploh ni smela iz hiše, da ne bi priklicala nesreče. Botra naj bi po dolžnosti darovala svečo, laneno platno za otroka in steklenico vina za mater, čez teden dni pa je morala prinesiti še pogačo. Prvih šest tednov otroka niso smeli pustiti samega, saj bi ga odnesla divja žena.

Opis *svatbenih* šeg začne z ljubeznijo, s petjem na vasi, pod oknom dekleta, z vasovanjem (pred tem pa se mora fant izkazati ob sprejemu v fantovsko družbo, to pa se zgodi šele, ko dobi cegelc za nabor, za štelengo). Po vrsti se potem sprehodi skozi vse pomembnejše dogodke vse do konca ženitovanjske gostije. Ne pozabi omeniti, da ljubezen pri sklepanju porok ni posebej pomembna, da imajo odločilno besedo starši, bala in dota, snubljenje imenuje »na ogledi iti«, našteje, s slovenskimi imeni v oklepaju, vse tiste svate, ki imajo pri poroki (in pred njo) določeno funkcijo: dva družbana, dve svatevci, pozavčin (natančno opiše njegovo obleko in način vabljenja na gostijo). Meni da je bila nekoč dolžnost pozavčinov, da so preskrbeli za gostijo vse potrebno: meso, vino, mize, stole in vso posodo, torej so bili, če verjamemo avtorju, nekakšni tehnični

⁷ Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Steiermark. Wien 1890, 220.

organizatorji. Na dan poroke se pred zaprtimi vrati nevestine hiše dogaja »smešno parlamentiranje«, torej pregovarjanje za nevesto, lažne neveste pa posebej ne omenja, prav tako ne šrange, pač pa govori o burkah («manches Schabernack») in opozori na kakšno lokalno posebnost. Tako naj bi, npr., na Ptujskem polju med poročnim obredom zastavnik z zastavo plesal pred cerkvijo, na Murskem polju pa je treba sprevod v cerkev organizirati tako, da gre vedno v smeri sonca, pa čeprav je zato pot precej daljša. Po obredu se gre takoj na novi dom, kjer na pragu nevesto sprejme ženina mati s hlebcom kruha (že omenjena ilustracija Jurija Šubica), nato mora nevesta vse domače, tudi posle, obdariti, v kuhinji poskusiti jedi (največkrat kisló zelje), vreči kovanec v ogenj. Gostija naj bi trajala več dni, tudi pri revnejših, za katere so navadno priredili nabirko. Opisane so različne šale in zabave med gostijo (od kraje predmetov in potem dražbe, ko je moral vsak lastnik svoje odkupiti), naštetí so plesi in pesmi, ki naj bi spominjali na »stare, že pozabljene šege, katerih korenine je iskati v skupni slovanski domovini«, posebnost so napitnice, družabne igre, obilna hrana, ki prihaja na mizo v »več rihtah«, nepogrešljiv na gostiji pa je z umetnimi rožami in s testenimi figurami okrašen bosman, ki si ga med izmeničnim petjem moških in žensk podajo: starešina nevesti v krilo (pojejo ženske), nevesta ženinu (pojejo moški), ženin na mizo.

Jurij Šubic, Sprejem neveste na ženinovem domu, v: ÖUMWB, Steiermark, 1890 (Štajersko) 215

Smrt je pri Slovencih ženskega spola – torej bela žena s koso. S smrtjo povezano verovanje je na deželi še zelo živo in ljudje se držijo ustaljenih šeg in navad, kar potrjujejo tudi današnje raziskave. Sosedje in sorodniki se vsak večer zberejo v hiši rajnega, kjer ob molitvi in petju ob njem prečujejo noč. Od njega se poslovijo na hišnem pragu, kjer dober govornik našteje vse pokojnikove vrline. Pogreb pa mora biti dopoldne, saj naj bi novega »prebivalca« pokopališča ob 12. uri prišli pozdravit drugi rajni in bolje je, da se to zgodi podnevi. Zadnji pokopani namreč na pokopališču toliko časa straži, dokler ne pokopljejo novega mrliča. Omenja še sedmino in karmine. Živa naj bi bila vera, da so križišča zbirališča duš umrlih in zato posebno nevarna. O mraku po zraku švigajo in sikajo tudi nemirne duše umrlih nekrščenih otrok, t. i. movje ali žive; odreši se

jih lahko s simboličnim krstom tako, da se v čistem potoku zajame vodo in ob molitvi krstnega besedila za njimi pokropi.

Letne šege so, v primerjavi z življenjskimi, skromneje predstavljene. Hubad opozarja na mnoge pogsanske prvine, katerih prvotni pomen je sicer pozabljen, saj jim je krščanstvo dalo novo vsebino. O božiču postavljajo v bogkov kot jaslice, nad mizo obesijo golobčka kot simbol svetega duha, na mizo položijo tri božične kruhe, poprtnike: ajdovega, rženega in pšeničnega, zadnji se imenuje tudi božičnik ali močni kruh, razrezati pa se sme šele na predvečer praznika svetih treh kraljev; štajerska posebnost je kuc-kruh, ki pa ga ne zna več speči vsaka gospodinja. V ljudskem verovanju naj bi bil božič tako svet dan, da tisti, ki na ta dan umre, pride naravnost v nebesa; zato je to tudi zelo primeren čas za vsestransko, predvsem pa vremensko prerokovanje. Omenja božično-novoletne, trikraljevske pa tudi svečniške kolednike, svečare, ki po hišah nabirajo denar za cerkveno svečavo. Za srečo in blagoslov si je zadnji dan obhoda treba s tenko blagoslovljeno svečo trikrat obkrožiti telo, noge in roke, kar imenujejo *čučkanje*. Posebnost kolednikov naj bi bil volčko, njihov vodja, ki ga Hubad povezuje z volčjimi noči (dvanajst noči med božičem in tremi kralji) in z zlim duhom »Čertom«; ta naj bi po ljudskem izročilu zle duhove nagnal v vodo in jih spremenil v volkove, eden izmed njih pa naj bi bil postal vodja kolednikov. Podatek, da je tudi na Štajerskem med koledniki nastopal našemljenec v živalski podobi, ostaja bolj kakor ne osamljen in nepotrjen, bil pa bi zanimiv, če bi ga lahko povezali s šemljenjem v božično-novoletnem času, ki je značilno za ves alpski svet, pri nas pa se je do danes ohranilo le še v bohinjskem kotu (novoletne šeme, otepovci), kjer v živalske kože oblečeni koledniki predstavljajo duše prednikov in še danes na štefanovo (Stara Fužina, Studor) oz. na silvestrovo (Srednja vas, Češnjica, Jereka) obišejo vsako hišo, voščijo srečo v novem letu in dobijo darove.⁸ Slovensko ljudsko izročilo sicer pozna volčka, vendar predvsem v vlogi ovčjega pastirja.

Jurij Šubic, Pustni orači, v: ÖUMWB, Steiermark, 1890 (Štajersko) 219

⁸ Prim.: Helena Ložar - Podlogar, Bohinjske šeme, *Traditiones* 1, 1972, 65–92.

Za pustni čas so značilni pokanje z biči in obhodi oračev (skupina fantov, ki vlečejo plug, obraz jim zakrivajo trakovi, ki jim visijo s klobukov, na hrbtu pa imajo prišite pisane rute). Spremlja jih Kurent, oblečen v narobe obrnjen kožuh, čez obraz ima krinko, na glavi mogočne rogove, za pasom zvonec, oborožen pa je z ježevko. Sejalec v snežne brazde za »debelo repo« potroši pesek. Omenjena je še pustna žival kamela oz. gambela in značilna sredpostna šega – *žaganja babe*, ko s slamo natlačeno žensko lutko prežagajo in jo vržejo v vodo. Od pomladnih šeg samo omeni blagoslov zelenja (mačic) na cvetno nedeljo, da bo hiša obvarovana ognja in strele, velikonočni blagoslov jedi (predvsem mesa, kolača in rdečih jajc), streljanje iz možnarjev in kurjenje velikonočnih kresov. O jurjevem godci od hiše do hiše spremljajo zelenega Jurija, na florjanovo obhodniki vsaki gospodinjji posebej zakurijo na ognjišču, binkošti pa so pastirski praznik, s pastirskimi igrami in izbiranjem »lepe Lekse«, kraljice pastirjev. Središče poletnega praznovanja je kurjenje kresa na čast Janezu Krstniku z vero v čarovno moč ognja. Sicer pa je poletje čas težkega kmečkenga dela, ki ga spremljajo različne šege, zaključni pa ga praznovanje domlatkov, v vinogradniških predelih trgatev, v gorskih pa košnja. Leto se obrne z martinovim in miklavževim.

Jurij Šubic, Zeleni Jurij, v: ÖUMWB, Steiermark, 1890 (Štajersko) 221

Prispevek Franca Hubada o ljudskem življenju štajerskih Slovencev je v bistvu skrajšana oblika tistega, kar je že leta pred tem objavil v delu Josefa Šumana *Die Slovenen*.⁹ Kljub temu je pregleden, natančen in zanesljiv in za zgodovino vede nepogrešljiv.

⁹ Sitten und Gebräuche der Slovenen, v: Joseph Šuman, *Die Slovenen. Die Völker Österreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen*. Wien und Teschen 1881, 79–105.

Koroški in Kranjski, kjer živi »večina slovanskega prebivalstva v monarhiji« s sedežem gospodstva v srednji Dravski dolini v okolici Celovca¹⁰ je v tem monumentalnem delu namenjena za Slovence morda najpomembnejša knjiga **Kärnten und Krain** (1891). Vsaki pokrajini je posvečen samostojni del, z narodopisnega stališča pa oba dela vsebinsko nista enakovredna in uravnotežena. Medtem ko je prispevek o Kranjski resda obsežen, a nesistematičen in daje vtis neurejenosti, pa je poglavje o Koroški že majhna monografija, kar je razumljivo, saj velja avtor **Franz Franzisci**¹¹ za utemeljitelja koroškega narodopisja. Rojen je bil v Celovcu leta 1825 kot sin kolarja. Na materino željo in po mnogih notranjih bojih je le pristal na študij teologije, v sebi pa je čutil umetniško in znanstveno poslanstvo, ki ga je poslej izpolnjeval kot dušni pastir na samotnih poteh po različnih koroških župnijah, vse do smrti leta 1920 v od sveta odmaknjeni župniji Grafendorf v Ziljski dolini (v visoki starosti 95 let). Poklicno je bil navezan na podeželje, znal je opazovati in prisluhni vsem skrivnostim bitja in žitja preprostih ljudi. Zaradi zaslug za koroško kulturno zgodovino je bil leta 1905 imenovan za častnega člana zgodovinskega društva. Na Koroškem je raziskal skoraj vse narodopisne teme.

Poleg prispevka za obravnavano delo nadvojvode Rudolfa in številnih narodopisnih prispevkov, ki jih je v letih 1853 do 1913 objavjal v Carinthia I, je Franzisci nekaj svojih narodopisno obarvanih del združil v samostojne knjižice. Najprej je na Dunaju izšlo delo *Aus den Kärntner Alpen- Kultur- und Lebensbildern nebst Kärntner Volkssagen im Anhang* (b. n. l.), vendar tu samo mimogrede omenja tudi Ziljane. Več prostora jim je namenil v delu *Cultur-Studien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten*, ki veljajo za osnovo koroškemu narodopisju in so po prvi izdaji leta 1879, ki ji je predgovor napisal Peter Rosegger, še večkrat izšle spopolnjene (zadnjič 1908). Obravnave v posebnem poglavju so deležne ženitovanjske šege koroških Slovencev. Druga pomembnejša Franziscijeva dela so še *Touristische Farbenskizzen und Volkslebensbilder aus Kärnten* (Dunaj 1885), *Kärntner Alpenfahrten. Landschaft und Leute – Sitten und Bräuche in Kärnten* (Dunaj 1892). Omeniti je treba še *Märchen aus Kärnten in Sagen und Märchen aus Kärnten*, knjižici, ki sta izšli v Celovcu pri založbi Leon v seriji *«Kärntner Volksbücher»*.¹²

V ÖUMWB je poglavje *«Zur Volkskunde Kärntens. Volkscharakter, Trachten, Sitten und Bräuche»* (H koroškemu narodopisju. Značaj, noša, šege in navade, 97–131) Franzisci napisal skupaj z **Rudolfom Waizerjem**, tudi dobrim poznavalcem koroške ljudske kulture, poznanem po delu *Kultur- und Lebensbilder aus Kärnten* (Celovec 1882) in nekaterih objavah v *Jahrbuch des österreichischen (und deutschen) Alpenvereins*,¹³ vendar o njegovem življenju in poklicnem delu ne vemo takorekoč nič; Avstrijski biografski leksikon ga doslej ni obravnaval, čeprav se pojavlja med viri in literaturo nekaterih poznanih avstrijskih narodopiscev,¹⁴ verjetno pa ga bodo morali nekoč pred-

¹⁰ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Übersichtsband, 2. Abteilung: Geschichtlicher Theil. Ethnographische Einleitung. Wien 1887, 11.

¹¹ Franzisci Franz, v: *Österreichisches biographisches Lexikon I., 1815–1950*. Graz in Köln 1957, 353; Georg Graber, Franz Franzisci, *Carinthia I*, Jg. 112, Klagenfurt 1922, 125–127 (nekrolog); Franz Franzisci, Sein Wesen und Wirken aus Anlaß der 100. Wiederkehr seines Geburtstages geschildert von Prof. Dr. Oswin Moro, *Kärntner Südmärkalkalender zugleich Kärntner Jahrbuch* JG. 52, 1925, 85 sl.

¹² Raziskati življenje Franza Franziscija, ovrednotiti njegovo vsestransko delovanje in pomen za koroško narodopisje, je lahko pravi izziv za kakega mladega etnologa.

¹³ Prim.: Der Lieserthaler und seine Hochzeitsbräuche, v: *Jahrbuch des österreichischen Alpenvereins* 1875; In der Brechelzeit, v: *Zeitschrift des österreichischen und deutschen Alpenvereins* 1882.

¹⁴ Georg Graber, *Volksleben in Kärnten*. (3., dop. izd.) Graz in Wien 1949.

staviti in njegovo delo ovrednotiti raziskovalci šeg na Koroškem. Če poznamo glavna dela obeh avtorjev, lahko upravičeno domnevamo, da je Waizer za obravnavano delo prispeval opise delovnih šeg, Franzisci pa je predstavil življenjske in letne šege, in to zelo temeljito, pri čemer celo ni pozabil poudariti posamičnih pokrajinskih značilnosti Zilje, Podjune, Roža in celo Kanalske doline. Treba je tudi poudariti, da Franzisci skoraj vedno govori o Slovencih, večkrat uporabi pridevnik »slovenski« kot »windisch«, in le enkrat »stockwindisch«, s čimer želi označiti tiste maloštevilne Korošce, kakor poudarja, ki »Windisch allein sprechen«, torej tiste, ki govorijo samo slovenski koroški dialekt.

Že v uvodu sta Franzisci in Waizer zapisala: »Čudovito alpsko deželo Koroško nase-ljujeta dve narodni skupini, namreč Nemci in Slovenci. Slovenci živijo na desnem bregu Drave, na jugovzhodnem, južnem in jugozahodnem delu dežele ... skupaj z Nemci (pa) živijo v Kanalski dolini, v spodnji Ziljski dolini, od Beljaka proti Rožu, Podjuni in deloma v Labodski dolini okoli Dravograda.«¹⁵ Primerjata značaj pripadnikov obeh narodnosti, pri čemer velja za Slovence, da so »skromnejši in nezahtevni«, povsem zadovoljni, »če jim dobro obrodita ajda in proso, ... saj so žganci in kaša njihova glavna jed«. Ker so Slovenci »spravljivi in složni« (to je njihova »Cardinaltugend«, glavna krepost), se obe etnični skupini dobro razumeta. Slovenski otroci hodijo v nemške šole le zato, da bi se naučili jezika. Sicer pa so na splošno vsi Korošci domoljubni, globoko verni pa tudi vraževerni, Nemci pa marljivejši in snažnejši (bolj redoljubni) od Slovencev. V opisu šeg in navad v glavnem ne ločujeta med slovenskimi in nemškimi, Koroško predstavljata kot celoto, tu in tam pa kakšno značilnost posamičnega naroda posebej poudarita (npr. pri hrani ajdove in koruzne žgance kot glavno jed Slovencev na spodnjem Koroškem, pri Ziljanih pa polento in friko, pri noši je natančno opisana praznična obleka Ziljanke, le omenjeni sta rožanska in jezérska, za vse tri pa naj bi veljalo, da so zelo podobne kranjski noši). Za dogodke ali predmete k nemškemu pripišeta tudi slovensko ime (npr. koritnjak za osnovno sestavino, iz katere so delali t. i. Stein- oz. Trogbier, posebno pivo, ki so ga kuhali med žarečimi kamni (od tod ime Steinbier) in je bilo nekoč glavna pijača na ženitovanjskih gostijah. Božični kruh se imenuje mižnjak, Slovenci pa naj bi namesto nemškega sadnega kruha, t. i. »kletzenbrota«, pekli ajdov kruh z makom in medom, ki mu pravi hadnnikl (iz der Heiden, ajda; das Heidenmehl, ajdova moka).

Šege in navade dokazujejo, da se Korošci še »zvesto držijo starega izročila«. Praznično leto se začne z božičem kot »najskrivnostnejšim in najsvetejšim časom«; na sveti večer gospodar in gospodinja kadita in z blagoslovljeno vodo kropita po hiši in gospodarskih poslopih, služinčad pa med večernim zvonjenjem na različne načine (vlivanje svinca, metanje čevlja ali venca čez ramo, gledanje pod klobuke) vedežuje o svoji prihodnosti; verjamejo pa tudi, da se živina v hlevu med polnočnico pogovarja. Tudi Slovenci so, po zgledu nemških sovaščanov, že tedaj postavljali okrašeno božično drevo, »drevo globoke božične poezije z lesketajočimi lučkami«. Posebnost božičnega večera pa je bil »slovenski prt«, narejen iz belega platna, z rdečo borduro po sredini in z rdeče-belimi čipkami; z njim pogrnejo mizo, preden nanjo položijo božični kruh, mižnjak. Na štefanovo blagoslovijo vodo in sol, na šentjanževo pa vino, na dan nedolžnih otročičev hodijo po hišah tepežkat tako nemški (frisch und g'sund geben), kot slovenski (šapati) otroci, vsak s svojo pesmico. Žal Franzisci tudi slovensko objavlja le v prevodu. Poudarja pa, da na Zilji poleg otrok hodijo šapat tudi slovenski fantje, vendar šele opolnoči. Koledniki, ki

¹⁵ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Kärnten und Krain*. Wien 1891, 97, 98.

na božični in silvestrov večer ter na predvečer svetih Treh kraljev od hiše do hiše prepevajo kolednice, naj bi tudi bili slovenska posebnost. Po starem izročilu so Slovenci namreč verovali, da koledniki v hišo prinesejo srečo, zato jih tudi bogato obdarijo. Predvečer sv. Treh kraljev pa je tudi *večer divje jage*, pehtre babe (slovensko pernahti), ko se otroci, kar je v navadi še danes, z zvonci podlijo po vasi. Ko govori o spuščanju razsvetljenih cerkvic po vodi, pravi, da je to šega, katere korenine segajo 300 let nazaj v čas hude poplave in jo na svečnico iz zaobljube prirejajo vsako leto v Železni Kapli. Železno Kaplo imenuje »nemška oaza« sredi slovenskega ozemlja, po čemer lahko sklepamo, da šegi pripisuje zgolj nemški izvir. V Podjuni (Grabštajn, Globasnica, Djekše, Velikovec, Dobrla ves) je pravi ljudski praznik dan sv. Agate (5. februar): pri cerkvi na Kamnu, kjer se je ohranila šega obdarovanja revežev, se zbere množica ljudi s cele Koroške; grofica Hildegarda je namreč z oporoko vse svoje premoženje namenila revežem. Vse do danes se je tako ohranila šega, da po slovesni maši z lesenega hodnika ob župnišču mečejo med množico majhne ržene kruhke, ki jim pravijo agatine štručke. Ljudje jih pobirajo in nekaj shranijo kot talisman, saj verjamejo v njihovo zdravilno in obrambno moč. O pustu je bilo pri Slovencih v navadi le *vlačenje ploha*, šega, ki neporočenim in vendar za poroko godnim dekletom, ni prav nič prijetna. V dekleta preoblečeni fantje ob petju zbadljivk vlečejo pred hiše neporočenih deklet hlod ali še pogosteje svinjsko korito, v katerem sedi v staro žensko preoblečen fant; motiv iz Ziljske doline je prikazan na ilustraciji slikarja *Feliciano von Myrbacha*. V Mislinjski dolini pa je bila še v 19. stol. navada, da je kmet celo družino, skupaj s posli, za pusta povabil v gostilno na ples; plesati so morale predvsem vse ženske, in če so krila vihrala na vse strani, so napovedovali, da bo tudi repa dobro obrodila. Pri veliki noči opozarja na nekaj izključno slovenskih šeg: v Ziljski dolini po blagoslovu jedi dekleta z jerbasom na glavi hitijo domov, kajti prva se bo še tisto leto poročila, v Podjuni pa imajo slovenski fantje navado, da po vstajenski procesiji zgodaj zjutraj, med streljanjem iz topičev, z baklami tečejo od vasi do vasi. Posebej so omenjeni zelo velik kolač in velikonočni kresovi, ki jih kurijo na okoliških vrhovih. Drugi petek po veliki noči je na Koroškem *petek treh žebļjev*, v navadi so romanja, predvsem pa tek na štiri vrhove (omenjen že v Megiserjevi koroški kroniki iz l. 1612; še danes ga prirejajo vsako leto). Začne se na Magdalenski gori s polnočno mašo, od tod tečejo čez drn in strn na štiri okoliške vrhove in v 24 urah mora biti tek končan. Kot posebej slovenske šege opisuje še *šentjurja peti*, ko koledniki na jurjevo po hišah pojejo jurjevsko pesem, v zahvalo dobijo jajca in drugi dan pečejo cvrtje (zapisano je »cortje«, kar je verjetno tiskovna napaka), na binkošti, ki so pastirski praznik, pa poleg raznih pastirskih iger in izbiranja pastirskega (binkoštnega) kralja tudi pokanje z biči, kar naj bi pregnalo čaravnice. Opisuje tudi izgon živine na planino (15. junij) in vračanje domov (8. september). Posebno slovesne pa so na Koroškem procesije Rešnjega telesa, ko posebno Slovenci na predvečer tega dne vhode hiš in hlevov okrasijo z brezovimi vejami in drevesci (to je še v navadi), o kresu postavljajo mlaje in kurijo kresne ognje, t. i. ivanjske kresove (zapisano je sicer »kres«, »kresati«). Zanimiva je njegova pripomba (lahko bi jo razumeli kot izraz naklonjenosti Slovincem, vsaj v moralnem smislu), da naj bi ogenj »po izročilu lahko zanetilo le nedolžno dekle«, ki pa bi ga »pri Nemcih, če bi to bila nemška šega, zelo težko našli«. Kot posebno kresno šego omenja še proženje gorečih kolesc, ki je prav pri Slovencih povezana s posebnim sončnim kultom, kar dokazujejo tako obredna pesem »Sijaj sijaj sončece« kakor tudi nekatere druge navade, npr. da si nazdravljajo v smeri sončne poti, da fant hodi v smeri sončne poti, ko gre snubit, enako nevesta, ko se pred poroko poslavlja od sovaščanov, trosenje soncu podobnih ivanjskih rož – kresnic, marjetic, po veži in izbi itn.

Felician Myrbach, Štehanje v Bistrici na Zilji, v: ÖUMWB, Kärnten und Krain, 1891 (Koroško) 117

Franzisci zelo natančno in obsežno poroča o ziljskem farnem prazniku, žegnanju, s *štehanjem* in s prvim (visokim) rejem pod lipo, ki jo Slovenci zelo častijo in pod njo pogosto pojejo slovenske pesmi, kot npr. »Lip'ca moja, si draga, Cvetje tvoje zlo diši«. Tudi med plesom (prvi ples se imenuje *pervo*, sledijo pa mu običajni plesi, zadnji pa je visoki rej, »ki traja le nekaj minut in ga trikrat ponovijo«), ob spremljavi godcev fantje ves čas pojejo le »slovensko« štirivrstično obredno pesem »Bog nam daj en dober čas, Ta prvi raj začeti!« (k obema pesmicama je Franzisci dodal tudi prevod). Posebej poudarja, da lahko na sam žegnanjski dan plešejo le neporočeni in da morajo pri plesu dekleta pod širokim in kratkim krilom nositi ozek rajavec. Ker pa je štehanje, kakor zatrjuje, kot ostanek nekdanjih borilnih iger Slovencev včasih v navadi ob prazniku mrtvih, dodaja, da je v nekaterih slovenskih vaseh tudi navada, da so na ponedeljek po žegnanju po maši za pokojne posebej blagoslovili tudi grobove.

Z letnimi šegami so povezane nekatere *delovne šege*: omenjeni sta oranje, poudarjeno pa teritev s šalami teric in po končanem delu pojedina. Kakor omenjeno, je to poglavje (118–121) po vsej verjetnosti prispeval Rudolf Waizer. Poudarja, da so slovenske terice moškimi nevarne, nobeden se jim ne sme približati, ker ga napadejo »kakor furije«. Če pa se jim približa kakšna častitljiva oseba, so takoj spodobne, lepo plešejo in pojo slovenske pesmi. Ko končajo, glavna terica fantom pošlje »rôgu«. Omenja še zimsko spravilo sena s planine in tekmovanje s sanmi. S tem je sklenjen letni krog in šege, ki ga spremljajo.

Sledijo obsežni in natančni opisi šeg *življenjskega kroga*, največja pozornost pa je namenjena *svatbenim šegam* Ziljanov (123–130), ki so v literaturi, verjetno prav zaradi slikovite ziljske noše, najpogosteje omenjene. Franz Franzisci, ki tudi sicer več in natančneje piše o Ziljanih, saj je na Zilji preživel velik del življenja, neposredno spoznaval ljudi in sam spremljal in doživljal njihove šege in navade, je svatbo opisal podobno kakor že večkrat prej, opozoriti pa je vsekakor treba, da je v tem prispevku mnogo natančnejši predvsem pri navedbi slovenskih poimenovanj in popravlja celo svoja lastna starejša poročila. Prav zato je njegov prispevek toliko zanesljivejši. O ziljski svatbi je bilo

že veliko napisano, vse doslej poznane opise in poročila sem sama razčlenila in ovrednotila,¹⁶ takò tudi Franziscijev prispevek. Poudariti pa moram, da med vsemi kritikami na račun različnih piscev in poročevalcev nisem zasledila nobene, ki bi negativno ocenila Franziscijevo delo.

Pri *krstnih šegah* (121–123) poudari vlogo botrov, ki so pri Slovencih vedno zelo v časteh, veliko pa pove tudi o ljudskem verovanju in praznovanju, o tem, kaj se vrže v vodo za prvo kopanje, kaj se zavije v plenice, ko otroka nesejo h krstu, kakšen pomen ima vsak tak predmet, kakšne nevarnosti grozijo otroku med potjo h krstu. Za prvi krst po veliki noči je treba krstitelju dati poseben dar, celo srebrnik. Dolžnosti botrov so take kakor drugod v alpskem svetu.

Pri *šegah ob smrti* (130–131) govori najprej na splošno in ne poudarja značilnosti posamične etnične skupine. To je sicer razumljivo, saj so si ravno smrtne šege tudi pri drugih narodih zelo podobne. Tu in tam pa le omeni kakšno slovensko posebnost, npr. da v Podjuni na prag položijo žegnano butaro, ko nesejo krsto iz hiše, in krsto trikrat porinejo čez žegnan les, da se pokojni ne bi vračal, da v gostilno blizu pokopališča nesejo tri darove: mast, moko in kruh, krsto vozijo na vozu z dvema kolesoma ali na saneh, spredaj gre mož z lučjo ali s križem, sprevod mora naravnost na pokopališče in ne sme delati ovinkov ali krajšati poti. Po pogrebu je v navadi obdarovanje revežev ob pokopaliških vratih s hlebčki kruha, na pojedini (sedmini, karmini) pa poleg vina in piva postrežejo z juho, kislim zeljem in svinjskim mesom, na koncu pa še s kavo.

V drugem delu knjige »Zur Volkskunde Krains« (352–389) opisuje ljudsko življenje **Wilhelm (Viljem) Urbas**.¹⁷ Rodil se je v Ljubljani leta 1831 kot nezakonski sin služkinje, kjer je tudi hodil v osnovno šolo in gimnazijo. Kaj in kje je študiral, doslej ni ugotovljeno. Služboval je najprej v Ljubljani, v licejski knjižnici in nato na Mahrovi trgovski šoli, bil profesor nemščine, francoščine in slovenščine, v Trstu pa še zemljepisa, zgodovine, matematike, bil začasni šolski nadzornik za okraja Koper in Poreč in zunanji član odbora Slovenske Matice. Kot član nemškega in avstrijskega planinskega društva je leta 1882 predaval o Čičariji in Čičih v Istri; predavanje »Die Tschitscherei und die Tschitschen« je bilo pozneje objavljeno v Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpen-Verreins (1884). Pokoj je delovno preživel v Gradcu, kjer je še naprej poučeval na privatni gimnaziji vse do smrti 15. novembra 1900. Že v zgodnji mladosti je pisal pesmi in krajšo prozo, z narodopisnega področja so ga zanimali slovenski pregovori in prilike (v nadaljevanjih jih je v letih 1869–1870 objavljajl v Novicah, gospodarskih, obrtniških in narodnih), pisal je o povedkah in pravljicah (»Über Sagen und Märchen«, v: Jahrbuch der deutschen Staats-Oberschule in Triest, 1887/88), o vražah in praznih verah (»Aberglaube der Slowenen«, v: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1898), pomembnejše pa je njegovo obsežno delo »Die Slowenen. Ethnographische Skizze«, ki je 1873. leta izšlo v Trstu v Dritter Jahresbericht der deutschen Staats-Oberrealschule für das Jahr 1873. SBL ga označi za »etnologa« (ne morda narodopisnega ali domoznanskega pisatelja) in ga predstavlja kot »resnega in odgovornega, s suverenim poznavanjem predmeta in literature, ki jo je vedno kritično upošteval«, kot človeka, ki se je »od slovenskega kulturnega kroga ločil

¹⁶ Prim.: Helena Ložar - Podlogar. *V adventu snubiti – o pustu ženiti. Svatbene šege Ziljanov*. Celovec 1995 (pogl. Pretres poročil o svatbi pri Ziljanih od konca 18. stoletja do danes, 14–57.)

¹⁷ Marija Stanonik, Urbas Viljem, v: *SBL IV* (ur. Alfons Gspan, Jože Munda in Fran Petre). Ljubljana 1980–1986, 303–304.

tudi po svojem etnološkem konceptu», z Urbasom naj bi se začela »realistična smer slovenske etnološke misli ... že 25 let pred Murkom«, a so kljub temu »raziskovalci slovenske etnologije šli mimo njega«. To vrzel je, kolikor je bilo mogoče, zapolnila Marija Stanonik.¹⁸ Manj plodovit pa je bil Urbas v prispevku, ki ga je o ljudskem življenju na Kranjskem napisal za delo Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi.

Najprej karakterizira Kranjce po posamičnih pokrajinah in poudarja vplive okolja na njihov značaj: Gorenjci so močne postave, inteligentni in željni znanja, Dolenjci so slabotnejši, zato pa dobrodušni, vendar tudi lahkomišeln, Notranjci zaprti vase, odločni, zviti in preračunljivi. Na splošno imajo Kranjci prirojen čut za pobožnost in bogaboječnost, zanje je značilna ljubezen do domovine in vladarja po geslu »Vse za vero, domovino in cesarja«. Če kmet pošlje sina v šole, ga pošlje na gimnazijo, da bi potem postal gospod, – tj. duhovnik, saj je primicija velika čast za celo vas. »Gospoda«, in tudi starše, preprosti ljudje onikajo (Urbas pravi, da z njim govorijo v množini). Znamenja ljudske pobožnosti je videti na vseh hribih in hribočkah, na katerih stoji cerkvice in kapele, na križiščih in na polju so leseni križi in znamenja, kaže pa se tudi v šegah ob cerkvenih praznikih. Njegovi opisi šeg so resda zelo gostobesedni, vendar neurejeni in nesistematični, predvsem pa splošni, ne da bi pri posamični šegi ločil oz. poudaril kakšno pokrajinsko (Gorenjsko, Dolenjsko z Belo krajino itn.) značilnost, mnogo opisanega se nanaša na Štajersko, ki pa je bila zunaj meja Kranjske. Samo mimogrede omeni, da imajo pokrajine tudi svoje različice, pomankjivost je tudi, da se ne potruji, vsaj tu in tam povedati kaj v slovenskem jeziku in celo slovenske pesmi (kresne in svatbene) objavlja samo v nemškem prevodu. Urbas na kratko opiše božične šege, poudari predvsem obredno kajenje in kropljenje po hiši in gospodarskih poslopih na vse tri svete večere, omenja jaslice v bogkovem kotu, malo več pove o jedeh: omenja potice in povitice, ki jih premožnejši nadevajo z orehi in medom (za opisani klecenbrot, narejen iz drobno narezanega suhega sadja, vemo, da ni kranjska značilnost), božični kruhi so trije: ržen, ajdov, tretji – poprtnik, ki je iz pšenične moke, okrašen z okraski in ga načnejo šele na praznik svetih Treh kraljev. Poudarja, da Slovenci okrašenega božičnega drevesa sicer ne poznajo, tako tudi ni božičnih daril, (ki jih verjetno drugi narodi postavljajo pod božično drevo), poznajo pa na (!) Štajerskem (mar res samo tam?) obdarovanje ob miklavževem. Omenja kolednike, belo oblečene otroke, ki ne smejo biti na pare, hodijo pa od hiše do hiše in pojejo božične, novoletne ali trikraljevske kolednice. Poudari, da je šega poganska, saj naj bi po starih podatkih pesmi obhodnikov ne bile verske, temveč le šaljive vsebine. Ljudstvo tudi veruje, da se v božični noči živina pogovarja in napoveduje prihodnost.

Od blagoslovov skozi vse leto omenja blagoslov sveč na svečnico, Blažev blagoslov, pepeljenje in blagoslov zelenja na cvetno nedeljo s pripombo, da Slovencem pač »primanjkuje palm, zato nosijo k blagoslovu oljčne vejice, šopke leske, vrbovja ali drugega lesa, na katerega je privezano brinje ali drugo zimzeleno rastlinje«. Žal za te šopke oz. butare ne navede nobenega imena. Poleg božiča je najpomembnejši praznik velika noč, kar naj bi se videlo že po tem, da je celo hišo treba počistiti in da vsak, če je le mogoče, na ta dan lahko obleče novo obleko. Celotno ime praznika (velika noč in veliki teden) dobesedno prevede v nemščino kot »hohe Nacht«, »hohe Woche«, za jedi v velikonočnem žegnu razloži simbolni pomen (krača simbolizira telo Kristusovo, repni olupki, oz. aleluja vrvi, kolač je krona, klobase so rane, hren je kis in žolč). Omeniti tudi ne pozabi

¹⁸ Marija Stanonik, Viljem Urbas, *Slovenski etnograf* 30, 1977, 27–36.

Jurij Šubic, Miklavžev obisk na domu, v: OUMWB, Kärnten und Krain, 1891 (Kranjsko) 371

iger s pirhi (turčanje, sekanje). Za procesijo Rešnjega telesa, ki je od vseh procesij najbolj v časteh, se ljudje oblečejo v najlepšo obleko, kot posebnost pa omeni t. i. *Ahacijevo procesijo* v Idriji (22. junij) kot spomin, ko so na ta dan leta 1508 v Idriji našli živo srebro. Tedaj je mesto okrašeno z mlaji in venci, postavijo tudi štiri oltarje, pri katerih se bere štiri evangelije, na oltarje pa otroci trosijo cvetlice. Potem piše o žegnanjih, farnih praznikih in o romanjih. Za Notranjsko pravi, da nima nobene pomembne romarske cerkve, Dolenjska ima Zaplaz, Primskovo in Metliko, Gorenjska pa kar »pol ducata«.

Jurij Šubic, Ahacijeva procesija v Idriji, v: ÖUMWB, Kärnten und Krain, 1891 (Kranjsko) 359

Na starodavno čaščenje sonca spominja janževo, ki združuje poganske in krščanske šege. Po tleh v sobi je treba razprostrti praprot, za okna zatakati rože, streljati z možnarji, na okoliških hribih zakuriti kresove, čez kres je treba skakati, čezenj pa tudi nagnati živino, vse za srečo in zdravje. Ob kresu pojejo obredne pesmi (v nemščini zapiše dve kitici kresne pesmi, ki verjetno ni slovenska). V »deželi ob Kolpi« so o kresu v navadi obhodi kresnic, ki naj bi bile oblečene podobno kakor božični koledniki ali pa »maskirane v načinu orientalskih žensk« (!). Če ne dobijo darov, se maščujejo s sramotilno pesmijo. Velika maša (15. avgust) je čas, ko se na sadnem drevju skrivajo kače, med mašami (med veliko in malo mašo) pa naj bi bil zrak najbolj čist, zato je tedaj treba zračiti zimsko obleko. In ob Marijinem prazniku se spomni na najpogostejša slovenska imena: poleg Marije, Mice, Micke in Maričke, našteje še Nežo, Uršo, Katarino idr. Pravi, da je kar polovici Slovenk ime Marija v različnih oblikah, za moške pa je več izbire (Janez, Jože, Tone, Franc, Matija, Andrej itn.). Godovniku priredijo ofreht z mačjo muziko, za katero trdi, da je tudi prežitek poganskih časov. Našteje pa še nekaj starih verovanj: tako je, npr., za lepo polt in zdravo kožo treba na veliko soboto prvo zvonjenje pričakati ob studencu in se hitro umiti. Ko piše o ljudskem verovanju, omeni še povodnega moža in tatrmana, pa tavanje duš nekrščenih otrok (movje, navje), ko je v zrak treba plusniti vodo, da se jih odreši, dalje duhove in strahove, med katerimi je tudi *mora*, ki se je lahko ubranijo tako, da na vratih zadelajo odprtino za ključ. Čarovnice ne prenesejo zvonjenja cerkvenih zvonov, zato je dobro pred nevihto zvoniti, njihovo moč pa lahko uničijo črnošolci (»črne šole dijaki«), ki so tudi sicer povezani s samim hudičem. Nekaj ostankov ljudskega verovanja se je ohranilo v izrekih in pregovorih, npr. Petek – slab začetek. Kdor se na petek smeje, se v nedeljo joče. Le tisti, ki mu streha pušča, prosi za lepo vreme. Zlato orožje – sigurna zmaga. Kruh je drag le tam, kjer ni denarja. Okoli mušice pajek ne prede mreže,¹⁹ in nekaj zbadljivk: »avša«, »šentana para«, »božji volem«.

Pri šegah življenjskega kroga je spet največ prostora namenjenega svatbi. Dokaz, da »Slovenec sovraži pohajkovanje«, najde v trditvi, da naj bi »fant svoje neveste ne bil spoznal na plesišču, temveč pri delu«, baje tudi ne hodi vasovat (v pravem pomenu besede), temveč raje dekle obišče kar na domu in ji dela družbo pri preji. Sinu nevesto izberejo starši, odločilna je dota, za katero tudi posrednik najprej vpraša že tedaj, ko pride na ogled še brez ženina, šele ko se načelno dogovorijo, pride snubit skupaj s fantovim očetom. Določili so dan poroke (sreda, sobota), mlada sta nato šla na izpraševanje v župnišče. Ženin si izbere dva druga, nevesta pa dve svatevci, oba skupaj pa še pozvačina (!). Ob tem je neogiben pomislek, da tega Urbasovega prispevka ne moremo obravnavati nekritično; pozvačin je namreč posebnost s slovenskega severovzhoda in ga na Kranjskem ne poznajo; tudi vabovec ni nikjer oblečen tako, kakor ga opiše Urbas. Pozvačina je natančno opisal in predstavil njegovo vabljenje na svatbo že 1890. leta v isti seriji Franz Hubad, ko je pisal o ženitovanjskih šegah štajerskih Slovencev (gl. zgoraj). In prav ta obsežni Hubadov opis je Urbas skoraj dobesedno prepisal, kar seveda zbuja dvome o verodostojnosti njegovega poročanja. Nadaljevanje opisa je manj problematično že zato, ker opiše prvine, ki so splošno značilne tako za alpski kakor osrednjeslovenski kulturni prostor, od zbiranja svatov in zajtrk pri ženinu, pokanja in streljanja, do odhoda proti nevestini hiši na okrašenih vozovih. Po stari šegi so vrata

¹⁹ Pravo zakladnico slovenskih ljudskih modrosti je Urbas, žal tudi samo v nemškem jeziku, objavil v delu *Die Slovenen. Ethnographische Skizze, v: Dritter Jahresbericht der deutschen Staats-Oberrealschule in Triest für das Jahr 1873*, v pogl. *Des Volkes Weisheit und Thorheit* (30–45).

nevestine hiše zaklenjena, treba je reševati uganke, na prag privedejo eno ali več lažnih nevest, odhod od doma v cerkev, šranga na koncu vasi, ob šranganju pa fantje pojejo, kakor zapiše Urbas, »Spotlieder« (zmerljivke?), čeprav ne razumemo prav, kaj je s tem mislil: besedilo ene takih pesmi je zapisal v nemščini, vendar ji med slovenskimi svatbenimi pesmimi ne najdemo vzporednice. Na pragu novega doma nevesto sprejme (spet smo lahko začudeni) kuharica (!) s hlebom kruha in nožem na njem. Nevesta hlebec prereže v znamenje, da ga bo odslej pekla in rezala ona, nakar jo ženin odpelje k staršem s prošnjo, naj jo sprejmejo. Med gostijo se vrstijo napitnice, pripovedujejo anekdote, zastavljajo si uganke (Po kateri cesti se ni še nihče vozil - po mlečni, rimski. Kaj vsi naredimo preden vstanemo - gremo spat, ležemo. Kaj manjka enemu dobremu čevlju - dober par). Vmes plešejo, pojo, starešina skrbi za prijetno razpoloženje, zbirajo darove za nevesto, za godce, za kuharico. K darovanju povabijo godci, besedilo je navedeno spet le v nemščini, slovenska so to pot poimenovanja poklicanih, npr. vojarina, tovarš. Na gostijo pridejo kot nepovabljeni gostje tudi voglarji, vendar po Urbasu le tedaj, če se je nekdo drugič poročil (npr. vdove, vdovci). Gostije trajajo od ponedeljka (včasih od nedelje) do petka, zadnja jed, s katero postrežejo, pa je pogača ali pa štruklji. Seveda pa take gostije lahko prirejajo le bogati, pri revnejših pa je vse bolj preprosto, imajo le enega godca. Razlike so tudi po pokrajinah. Slovenci naj ne bi imeli svojih izvirnih plesov, pleše se le polko, valček, *kólo* kot južnoslovanski ples pa le pod Gorjanci. Tudi nevestina obleka je vedno preprosta, a ne bela, največkrat temna, predvsem pa enobarvna, lepši je naglavni okras s trakovi, vpletenimi v kite, belokranjske neveste imajo šapelj z bleščicami, notranjske pa čelni trak.

Zelo kratko so predstavljene šege ob *rojstvu in krstu*. Začudeni smo, da krstitke (misli verjetno krstno gostijo) osmi dan po krstu imenuje kar sedmina. Za Kranjce pravi, da imajo otroke sicer radi, imajo jih navadno več, vendar jim ne posvečajo prevelike

Jurij Šubic, Vlačenje ploha na pepelnično sredo, v: ÖUMWB, Kärnten und Krain, 1891 (Kranjsko) 377

pozornosti; prva leta jih pustijo tekati okoli le v srajčki, edino, česar jih naučijo je, da znajo moliti, s petimi leti pa so že pastirji. Na Kranjskem naj ne bi poznali skupnih občinskih pastirjev, zato morajo to delo prevzeti otroci in starci, ki za drugo delo niso več sposobni. Od otroških iger omenja *rihtarja biti*, *ristanc* (poskakovanje po eni nogi), *klinčkanje*, razne igre z žogo (med otroške igre pa seveda ne sodi plezanje na mlaj, ki je fantovska šega), omeni še miklavževanje, tepežkanje in celo snežaka s pipo v ustih, ki ga naredijo za pusta. Na pustni torek nabašejo stare obleke s slamo in takega kurenta sežgejo ali vržejo v vodo, na pepelnico sredo pa vlačijo ploh.

Od šeg ob smrti omeni čutje pri mrliču in jokavke oz. *naricalke* v Beli krajini, s pripombo, da šega že zamira. Uskoki imajo navado, da mrtvemu, ko ga položijo v krsto, dajo na obraz majhno masko (morda je mislil mrtvaški prt), pa tudi sicer naj bi v krsto priložili kakšen predmet, ki ga je imel pokojni rad.

Natančneje poroča tudi o poljšem lovu in o pasteh, brez pokrajinskih značilnosti opiše moško nošo in polhovko kot splošno moško pokrivalo, pri prehrani navede zelje, repo, močnate jedi, predvsem ajdove žgance, pri gospodarstvu pa vinogradništvo in vinske kleti, ki so ob dobri letini vsem na stežaj odprte, vendar pa so ljudje tam, kjer je doma vino, »nasilni, nezaupljivi, trmasti«, po drugi strani pa »pošteni in odkriti, pripravljeni pomagati sosedom«. Pri trgovini omenja mešetarje in *likof* po sklenjeni kupčiji, pri obrteh pa suhorobarstvo (Ribnica) in sitarstvo (Stražišče pri Kranju).

Poglavje o mitih, povedkah in ljudskih pesmih pri Slovencih, tako za Koroško (152–156) kakor tudi za Kranjsko (378–390) je napisal jezikoslovec, dialektolog, slovstveni zgodovinar in narodopisec **Johann Scheinigg** (Janez Šajnik).²⁰ Rodil se je v Borovljah 1851, v gimnazijo je hodil v Celovcu, študiral je v Gradcu, bil profesor najprej v Beljaku, nato pa do upokojitve (1877) profesor za latinščino, grščino in slovenščino na celovski gimnaziji; umrl je 1919 v Celovcu. Kot jezikoslovec in dialektologa ga je posebej zanimalo slovensko rožansko narečje (o tem je pisal v Kresu in to je bilo večkrat ponatisnjeno), izzivala so ga tudi etimološka vprašanja (npr. izvir imena Celovec), razpravljal je o osebnih in krajevnih imenih borovelskega okraja. Raziskoval je koroško slovensko slovstveno zgodovino in pisal v Kresu o Urbanu Jarniku, Matiji Ahaclu, Ožbaldu Gutsmanu, o ljudskem pesniku in dramatikumu Andreju Šusterju Drabosnjaku. Posebno pozoren je bil do slovenskega ljudskega izročila, šeg in navad, ljudskih pripovedi, pregovorov, rekov, ugank, predvsem pa ljudskih pesmi. Zapisoval jih je v krajevnih govorih in tako je nastala zbirka *Narodne pesni koroških Slovencev*,²¹ ki vsebuje na skoraj 470 straneh malega oktavnega formata nad 900 pesmi. Ob vsaki je povedano, kje jo je zapisal, oz. kje je našel že zapisano, in jo prevzel za svojo zbirko.

Šajnikov prispevek v delu nadvojvode Rudolfa bi zaslužil posebno pozornost predvsem s strani raziskovalcev mitoloških vprašanj. Kot najvažnejše omenja sončne mite, boj luči in teme: pravi, da se ta boj pojavlja trikratno, kot boj sonca z nevihtnimi oblaki, vsakodnevni boj dneva in noči in enkrat letno, ko sonce skoraj zgubi moč in mu pomaga mlado pomladansko sonce, ki premaga zle zimske demone. In to je po njegovem mnenju glavna vsebina vseh sončnih mitov. V nadaljevanju razpreda misli o nebeški svetlobi, o zlatem jabolku, ki ga ukrade vila, ali vedomec – zlatoper, vse je povezano z zlatom,

²⁰ France Kotnik, Scheinigg (Šajnik) Janez, v: *SBL III.* (ur. Alfons Gspan). Ljubljana 1960–1971, 214–215.

²¹ *Narodne pesni koroških Slovencev* (zbral in na svetlo dal J. Scheinigg). Ljubljana 1889. Povečan in s predgovorom opremljen odtis izdaje je leta 1980 v Celovcu izdala Krščanska kulturna zveza.

čudežni konj iz devete dežele z zlato grivo, zlata tekočina s katero si junak pozlati lase – vse to so simboli sončne svetlobe. Na drugi strani usihajoč studenec, odmirajoča jablana, speča princeska, ki jo junak – vitez z zlatim orožjem reši, pa v ljudski domišljiji ponazarjajo umirajoče sonce. Narava, ki jo premaga zima, je devica, ki je žrtev zmaja (mačeha žrtvuje svojo pastorko Marjetico zmaju, brat sveti Jurij pa jo reši). Naštevajo pa še druge motive – Trdoglava, Psoglavce, kot nov motiv so okameneli in v živali začarani, mačeha, ki pregnajo pastorko. Nadaljuje z mitom lune, kovača v luni oz. Kurenta, ki je preliščil smrt in poslej ne more ne v nebesa ne v pekel. Govori o motivu Lepe Vide in navede dva verza v nemščini. Med bogovi omeni gromovnika Peruna, nadalje tri sestre rojenice (posebno pri Slovencih), ki pridejo k zibelki novorojenca in mu določijo usodo, nazorno opisane vile so zanj personificirani oblaki, prebivalci gozdov so skratke, divji možje, gorni možje, na Koroškem in na Gorenjskem je doma Pehtra, pehtra baba, v Bohinjskem jezeru so *vodni možje*, ki potegnejo marsikatero dekle k sebi v globino. Razpiše se o jezerskih zgodbah, nadaljuje z verovanjem v volkodlake in vampirje, ki jim je sorodna *mora* – boginja smrti pri starih Slovanih, drugi demoni pa so še netek, glodež, torka, torklja, kurent (pravi mu slovenski Bakhus), Jutrman. Za vsakega navede njegove značilnosti, kako po ljudskem verovanju ljudem škoduje oz. pomaga.

Posebna skupina, ki ji namenja pozornost, so pravljice, tiste o kačah, od hišnih (*ož, vož*) do kačje kraljice, bele kače, in pravljice o vragu, pa živalske pravljice in legende. Pri pripovedkah o turških bojih lahko sprosti pot svoji ljubezni do etimologije: lokalne povedke mu razložijo imena Črna Prst, Tabor, Mehovo, kot največje junake omenja Štepiharja, Lamberga, Martina Krpana, od humoristov pa Pavliho, kot slovenskega Eulenspiegla in *trapa* kot neumnega Hansa pri Nemcih. Slovenci poznajo tudi zgodbe o desetem bratu, o desetnici.

Posebno poudarja slovensko ljudsko pesem. Piše, da Slovencem izvir ljudskih pesmi nikoli ne presahne. Ljudske pesmi deli na religiozne (pogansko vsebino je prekril krščanski duh), zgodovinske (predvsem turški boji), legendarne, balade, romance. Pri vsakem tipu navede nekaj primerov. Več pove o pesmih o kralju Matjažu, splošno pa tudi o načinu petja in čisto na koncu našteje še nekaj raziskovalcev oz. zbiralcev slovenskih ljudskih pesmi, od najstarejšega vira, tj. furlanskega zgodovinarja Nicolettija, pa Valvasorja do Dismasa Zakotnika, Vodnika in njegovih posnemalcev, kakor pravi, Smoleta, Rudeža, Ravnikarja, Kastelca, vse do Prešerna, Stanka Vraza, Anastasia Grüna.

V knjigo Kärnten und Krain je vključeno tudi poglavje o **Kočevarjih**, ki ga je napisal **Karl Julius Schröder**,²² ki je svoj prispevek najverjetneje priredil po delih Jožefa Rudeža. Pri nekaterih objavah Schröder to tudi prizna, za druge pa so mu to dokazali (npr. Adolf Hauffen) s ponatisom Rudeževega izvirnega zapisa. Poglavje o Kočevarjih vsebuje v glavnem kočevarsko zgodovino, narečje, nekaj je podatkov o noši (neveste so brez nakita), govori o t. i. *hausierarjih*, potujočih trgovcih, največ pa o ljudskem slovstvu, ljudski cerkveni in posvetni pesmi, predvsem o baladah.

Ne gre prezreti, da je knjiga Kärnten und Krain bogato ilustrirana: večina ilustracij z narodopisno tematiko (noša, šege, predstave o bajnih bitjih itd.) je delo Jurija Šubica.

Leta 1891 je izšla v monografsko zasnovani zbirki Avstro-ogrsko monarhija v besedi in podobi naslednja knjiga – **Küstenland** (Primorska), ki obravnava Goriško, Gradiško,

²² *Karl Julius Schröder* je v SBL omenjen ob *J. Rudežu*; gl. *Milena Uršič, Rudež Jožef, v: SBL III* (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana 1960–1971, 196.

Trst in Istro. Poročilo o ljudskem življenju na Goriškem (161–190) je prispeval grof in politik **Franc Coronini - Cronberg**²⁵. Rodil se je leta 1833 v Gorici, študiral filozofijo in pravo in bil dolgo župan v Šempetru pri Gorici, predsednik kmečke družbe in Slovencem naklonjen goriški deželni glavar, ki je slovel po popolni objektivnosti, čeprav ni mogel preprečiti naraščajočega nacionalnega boja; prav zato naj bi leta 1899 odstopil. Njegov oče je bil vzgojitelj Franca Jožefa in sam Coronini je bil njegov mladostni tovariš. Govoril je štiri jezike.

Coronini ocenjuje Slovence kot družabne, prisrčne, dobre po srcu. Pravi, da so prebivalci Goriške med seboj že tako pomešani, da je posameznike težko pripisati določeni etnični skupini (italijanski, slovanski, germanski). Kot posebnost poudarja, da si mnoge ženske služijo svoj kruh z delom v Egiptu, kamor hodijo kot dojilje, nekatere pa so se menda, tako Coronini, udinjale tudi dvomljivim poklicem. V prispevku je pregledno predstavil vsa področja ljudske kulture, tako tisti del, ki govori o raziskovanju ljudskega slovstva kakor tudi ljudsko verovanje in z njim povezane šege in navade. Pripovedko o Zlatorogu razlaga kot eno najlepših povedk, govori o triglavski roži, o Bogatinu in njegovih zakladih, svoja raziskovanja usmerja v motive, npr. Faustov motiv, Lenorin motiv, zanimajo ga zgodbe o Turkih in še posebej po Turkih imenovani kraji (Turški križ, Turški klanec). Pripoveduje zgodbe o Kristusu, svetem Petru in svetem Janezu ali o Kristusu, ki ga spremlja hudič. Prav na široko pa govori o »resnični« (tako sam) zgodbi o Tonettu Busettu (spominja na eno najljubših otroških knjig Tonca iz lonca, ki je pred 2. svetovno vojno izšla v zbirki Slovenčeve knjižnice).

Jurij Šubic, Romanje s čolni iz Gradeža v Barbano, v: ÖUMWB, Küstenland, Görz, Gradiska, Triest und Istrien, 1891 (Primorska) 175

²⁵ Avgust Pirjevec, *Franz Coronini - Cronberg*, v: *SBL I.* (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana 1925–1932, 85; *Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL) I.* (ur. Rudolf Klinec). Gorica 1974–1981.

Prebivalci tega dela dežele spoštujejo izročilo prednikov, kar se najbolj kaže v verovanju v rojemice in druge vile, ki imajo po ljudski veri svojo moč tudi nad živimi bitji. Pri šegah največ govori o *romanjih* in o *procesijah v čolnih*, opisuje tudi *šagra*, ljudske plesne in ljudske igre, sicer pa zopet največ izvemo o svatbenih šegah. Coronini ne govori na splošno, temveč je pozoren na razločke med pokrajinami tega območja, tako npr. posebej omeni Soško dolino, Vipavsko dolino vse do Furlanije in do dolin pod Triglavom.

Za Trst je glavne značilnosti predstavil **Peter Tomasin**,²⁴ katerega prispevek o tržaških Slovencih je pisan zelo čustveno in naklonjeno: vedno znova poudarja njihovo religioznost in globoko vero in na tej osnovi gradi poročilo o ljudskem življenju in kulturi. Pravi, da se kmet že takoj zjutraj, ko vstane, pokriža, in potem še pred jedjo in pred začetkom vsakega dela, vse zato, da bi priklicah božji blagoslov, rad hodi na romanja v svete kraje, predvsem k Mariji na Sveto goro, vsak dan hodi k maši in se udeležuje vseh procesij (Rešnjega telesa, velikonočne in prošnjih procesij). Veruje, da pri vsaki nesreči lahko človeku pomagajo zakramentali (blagoslovljena voda in sveča, cvetnonedeljska butara). Na drugi strani pa je Slovenec tudi vraževeren: verjame v čarovnice (copernice), ki da se srečujejo pri hudičevem plesu, verjame v zli pogled in v moro, ki tlači človeka v spanju. Edina zabava, ki jo poznajo, je praznik vaškega patrona, tj. *šagra*, in veselje na svatbah, ko celo plešejo, pojejo in pijejo. Življenje pa je težko, polja slabo obdelana, zato mnogi zapuščajo domači kraj in se podajo čez morje, da bi v

Jurij Šubic, šagra, vaški praznik, ples na prostem, v: ÖUMWB, Küstenland, Görz, Gradiska, Triest und Istrien, 1891 (Primorska) 179

²⁴ Petra (Pietra, Petrusa) Tomasina ne omenja noben biografski leksikon, brez rezultata je bilo doslej tudi moje pozvedovanje o njem, predvsem o njegovem življenju in delovanju. Edina najdena dejstva so navedbe treh njegovih del: *Die Post und ihre historische Entwicklung* (Trst 1894) in dve monografski deli: *Die Volksstämme im Gebiet Triest und in Istrien* (1889) in *La Chiesa e l'antico Convento dei frati Cappuccini fuori di Porta Cavana a Trieste* (1896).

daljnih deželah našli srečo. Tisti, ki ostanejo doma, delajo kot zidarji in kamnarji, ženske pa kot prodajalke zelenjave in rož, perice in mlekarice. Poudarja, da so Slovenci šele pod Jožefom II. ponekod dobili nekaj samostojnih fará in nekaj slovenskih šol, vendar jim očita, da bi lahko bili tako jezikovno kakor tudi kulturno popolnoma samostojni, pa so, z redkimi izjemami, predvsem na področju šeg in navad bolj podobni Italijanom kakor drugim slovanskim narodom.

Ljudsko življenje Slovanov v Istri (Das Volksleben der Slaven in Istrien, 208–230), na splošno vseh v Istri živečih prebivalcev slovanskega rodu, ne pa morda posebej Slovencev, obravnava politik, publicist, profesor in duhovnik **Alois (Vjekoslav) Spinčić**.²⁵ Rodil se je leta 1848 v Spinčičih v Istri, umrl leta 1933 na Sušaku (Reka). V Gorici in Trstu je študiral teologijo, bil 1871 sicer posvečen, vendar je v Pragi in na Dunaju nadaljeval študij zgodovine in geografije in postal profesor v Kopru in v Gorici in šolski nadzornik za okraj Koper. Leta 1892 je bil odpuščen, se preselil v Opatijo, pozneje pa je skoraj do smrti živel v Zagrebu pri škofu dr. A. Bauerju. Deloval je na šolskem in kulturnem področju, bil soustanovitelj koprške in goriške čitalnice, predsednik Ciril-Methodove družbe. S podporo slovenskih prijateljev se je bojeval za vsestranske pravice narodnih skupin v Istri in imel pomembne politične funkcije. Kot profesor v Kopru je spodbujal in krepil narodno zavest tamkajšnjih Slovencev. Vsako prosto uro je izrabil, da je spoznaval istrske vasi, pokrajino in kulturo, da se je lahko pogovarjal z ljudmi in jim prisluhnil. In tako so prav preprosti ljudje, poleg njegovih študentov, postali njegovi najboljši agitatorji. Italijanska zasedba tega ozemlja je zanj pomenila tragičen konec bogatega življenjskega delovanja.

V splošnem prispevku o življenju Istranov so posebej omenjene Šavrinke, ki so iz notranjosti Istre vsak dan prehodile dolgo pot do tržaškega trga, kamor so na plečih nosile mleko, kruh, sadje, zelenjavo in celo kurjavo, in tako preživljale družine. Spinčić na splošno piše o romanjih, o praznikih skozi vse leto, posebej pa o božiču in kolednikih, o petju pasiona in obredih velikega tedna, o velikonočni procesiji in posebej o velikonočnih jedeh pri čemer posamične našteje (pogačo, kuhano šunko ali ovčjo pečenko, pečenega purana, česen ali hren, torej vse, kar je bilo po starem izročilu treba darovati sončnemu bogu). Udeležba pri telovski procesiji je obvezna za vse člane družine, razen za gospodinjo. Cvetlice, ki so jih trosili okoli cerkve, so potem pobrali in z njimi doma pokadili bolnike ali jih zažgali pred neurjem. Enako moč naj bi imele tudi na cvetno nedeljo blagoslovljene oljke. Poseben pomen imajo tudi žeganja in letni sejmi, ko trgovci postavijo svoje stojnice, ljudstvo pa na prostem pleše in poje. Edini praznik, ki ni povezan s cerkvenim letom, je pust: skupine maskiranih moških, z rogovi na glavi in z do 4 kg težkimi zvonci za pasom (od tod ime *zvončarji*), plešejo po vaseh. Poudarja, da se je ta tradicija v Istri in okolici ohranila do današnjih dni in jo še vedno vsako leto organizira fantovska skupnost. Pove še, da so zvončarji »antipod« slovenskim skoromatom iz bližnjih Brkinov, ki držijo v eni roki gorjačo, v drugi pa vrečo pepela, s katerim obmetavajo ženske in otroke. Poseben lik pa je Pust, s cunjami nagačena lutka, ki jo na pepelnično sredo sežgejo ali zakopljejo.

Tudi ko poroča o navadah in šegah od zibeli do groba se ne ustavlja ob vsaki etnični skupini posebej. Pri porodu na splošno pomaga vaščanka, ki ji zaupajo, »slovanske žene« pa so zavračale celo izprašane babice. Otroka morata oče in boter takoj nesti h

²⁵ Petar Strčić, Spinčić Vjekoslav, v: *PSBL III.* (ur. Martin Jevnikar). Gorica 1986–1989, 428–429.

krstu, tudi pozimi, pa naj bo pot do cerkve še tako dolga, porodnica pa nekaj tednov ne sme iz hiše. Fantje so smeli na obisk k dekletu šele po sprejemu v fantovsko družbo, pri izbiri zakonskega druga je bilo treba upoštevati voljo staršev, odgovor na snubljenje je bil simboličen: šopek je pomenil privolitev, pelinova vejica pa zavrnitev. Poročni dan je opisan natančno, po prvinah, začeni s prihodom ženina na nevestin dom in s predstavljanjem ene ali več *lažnih nevest*, z metanjem konfetov ali hlebčkov kruha med gledalce, sledi poročna gostija, obdarovanje in nočni odhod novoporočencev v novi dom. Opisani so posamezniki, ki so imeli na svatbi določene naloge, zanje pa so praviloma navedena le hrvaška poimenovanja (barjaktar, stari svat, starejšina). Ob boleznih se zatekajo k domačim zdravilom in k domačim zdravilcem. Pred smrtjo je treba paziti, da umirajoči ni sam, da pokličejo duhovnika, ki mu podeli poslednje maziljenje. Žalno obleko morajo sorodniki nositi celo leto, ženske naj bi nosile dolgo žalno ogrinjalo. Stara navada je glasno jokanje, ki se ponavlja v časovnih presledkih, med tem ko leži rajni na mrtvaškem odru, nato ponovno, ko ga položijo v krsto in celo med pogrebno mašo. Do samega groba smejo samo moški, ženske pa se vrnejo domov, kjer se glasno objokovanje nadaljuje s pesmimi, v katerih pokojnega hvalijo in ga prosijo, naj pozdravi vse sorodnike, ki so že v onostranstvu. Na koncu Spinčić še poudari, da se Slovenci v Istri skoraj ne razlikujejo od Hrvatov: ne samo, da so oboji postavni in močni, da dosejajo visoko starost, vsi so tudi zelo delavni, tenkočutni, nadarjeni in vedoželjni.

Madžarska je v delu nadvojvode Rudolfa obravnavana kar v sedmih knjigah, ki so izhajale od 1888 do 1902. Porabski Slovenci so našli svoje mesto v IV. knjigi (1896) te madžarske serije. V prispevku **Slovenci v Železni županiji** (Die Wenden im Zalaer Eisenburger Comitatz, 259–270) jih je predstavil učitelj **Valentin (Bálint) Bellosics**.²⁶ Rodil se je 1867 v Rediču v Zalski županiji, oče je bil zemljiški najemnik pri Eszterhazyju, mama Karolina Pentek pa izvira iz slovenske družine. Po osnovni šoli je šel na učiteljsko v Budim (del Budimpešte), potem pa zaradi zdravstvenih težav v Čakovec, tam matu-riral, se vrnil v Budimpešto na pedagoško akademijo, kjer je študiral madžarščino in zgodovino. Za zbiranje narodopisnega gradiva ga je v Budimpešti navdušil dr. Herman Antal. Rad bi bil poučeval v Čakovcu, vendar so ga poslali v Bajo na mejo s Hrvaško. V prostem času, predvsem poleti, je obhodil vse samotne kmetije na območju, kjer je kmetoval njegov oče in ker je bil v stalnem stiku z ljudmi, veljajo njegovi zapisi za zelo verodostojne. Spoznaval je navade, zapisoval pesmi in pravljice, raziskoval jezik in pisal o načinu življenja tamkajšnjega prebivalstva. V madžarskih strokovnih revijah je objavil več kot 100 njegovih člankov o narodnostih na Madžarskem, o pravljičah, slovenskih baladah, predstavil je Nemce v Bački in Južne Slovane: Slovence, Šokce, Bunjevce, Srbe. V ÖUMWB imenuje prebivalce Porabja najprej Vendi, potem pa se takoj popravi: »pravilno Slovenci«. Poleg opisa noše in hiše razlaga patriarhalno družinsko življenje, se dotakne šeg ob krstu in ob smrti in je zelo natančen pri opisu ženitovanja, posebno kar zadeva slovenska poimenovanja za svate, ki imajo na svatbi posebne vloge.

V monografski seriji Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild imajo za preučevanje ljudskega življenja poseben pomen tudi zelo realistične ilustracije, tako predstavitve naselij in hiš, gospodarskih poslopij, orodja, noš, kakor tudi mnoge grafične

²⁶ Tantalics Bela, Bellosics Bálint itteni munkáiról, v: *Zalaszombatfa története*. Senti 1997, 65–67.

ponazoritve šeg. Prav ilustracije bi lahko bile izziv za umetnostnega zgodovinarja in verjetno bi pri nas na tem področju zaoral ledino.

Zanimivo bi bilo vedeti, od kod ilustratorjem, posebno tistim, ki niso slovenskega rodu, tako poznavanje gradiva. Enega od odgovorov najdemo ponovno v že omenjenih Obravnava-
 vah deželnega zbora kranjskega; v letnem poročilu o zbirkah (1888) beremo: »Za najširše kroge namenjena razprava s podobami najlepših prazgodovinskih predmetov deželnega muzeja priobčila se boče v cesarjevičevj knjigi; s tem delom pooblaščen slavn Dunajski umetnik Hugo Charlemond je letošnjo pomlad v muzeju posnel dotične zbirke in ji s popolno umetnostjo dovršil slike.«²⁷ Prav omenjenega slikarja, poleg Jurija Šubica in Feliciana Myrbacha, največkrat zasledimo kot avtorja ilustracij s slovenskimi motivi.

²⁷ *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach)*. Zv. 28, od 20. januarja do 21. junija. Ljubljana/Laibach 1888, 138 (slov.), 139 (nem.). Letno poročilo.

Po naključju sem leta 1991 odkrila, kako si je slovenski slikar, ilustrator in karikaturist Hinko Smrekar (1883–1942) pomagal prav z ilustracijami iz obravnavanega dela, ko je zasnoval motive za igralne karte Slovanski tarok,²⁸ ki so bile tedaj, zaradi slikarjeve panslovanske usmeritve, z odlokom z dne 14. avgusta 1916 prepovedane, januarja 1918 pa spet dovoljene. Izbral je motive iz ljudskega življenja vseh slovanskih narodov, predvsem šeg in noše, glasbil in plesov.

Kako odmevno je bilo delo Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild za zgodovino slovenske etnologije? Morda gradiva, ki ga ponuja za preučevanje ljudskega življenja 19. stoletja doslej še nismo dovolj ovrednotili. Vedno znova se vračamo k Valvasorju, Hacquetu in Linhartu, k Murku in Štreklju. Tako npr. v zborniku Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj²⁹ delo ni nikjer omenjeno. In vendar bi morda bil prevod vseh prispevkov, ki v tej monografiji obravnavajo Slovence, seveda s komentarjem vseh zastopanih ved, kljub časovnemu odmiku zelo dobrodošel.

Zusammenfassung

Slowenische Volkskultur im Werk Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild

Erzherzog Rudolf war der Initiator des 24-bändigen Monumentalwerks *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, das in den Jahren 1887 bis 1902 in deutscher und ungarischer Sprache erschien. Es umfasste 12.596 Seiten mit 587 Aufsätzen und 4529 Illustrationen von 264 verschiedenen Künstlern. Alle Slowenen und ihre Volkskultur werden nicht in einem sondern in den folgenden vier Bänden dieses Werkes dargestellt: Steiermark (1890), Kärnten (1891), Küstenland (1891) und Ungarn IV (1896). Der Grund dafür ist der geographische Lebensraum und die kulturelle Vielfalt des slowenischen Volkes.

Mit den Habsburger Erblande der österreichisch-ungarischen Monarchie haben sich verschiedene Verfasser beschäftigt. Viele Wissenschaftler und Fachleute, obwohl selbst nicht immer slowenischer Abstammung, waren vertraut mit der behandelten Thematik. Von einer slowenischen Volkskunde als wissenschaftliche Disziplin kann man in jener Zeit noch nicht sprechen. Die Verfasser, die über das Leben, Sitten und Bräuche, Mythen und Sagen sowie über Volksdichtung und Volksmusik berichten, waren keine Volkskundler oder Ethnologen im heutigen Sinne. Von Beruf waren sie Lehrer, Pfarrer oder Beamte. Sie waren jedoch scharfe Beobachter und eifrige Sammler von mündlichen Überlieferungen. Einige Beiträge sind allerdings nur verkürzte Wiedergaben von bereits publizierten Arbeiten wie z. B. von Franz Franzisci, Rudolf Waizer und Franz Hubad.

Am systematischsten bearbeitet und dargestellt wurde **Kärnten** durch *Franz Franzisci*, der als Begründer der Volkskunde in Kärnten gilt, und seinem Mitautor *Rudolf Waizer*. Franzisci hatte annähernd alle Bereiche des Volkslebens seiner Heimat erforscht und stellte das Bräuchertum sehr ausführlich dar. Wahrscheinlich schrieb Waizer den Beitrag über die Arbeitsbräuche. Beide betonten sowohl die Besonderheiten einzelner Landschaften Kärntens (Gailtal, Rosental, Jauntal usw.) als auch der slowenischen Bevölkerung.

²⁸ Gl. Helena Ložar - Podlogar, Narodopisni motivi na tarok kartah Hinka Smrekarja, v: *Smrekarjev tarok* (Priloga h kartam). Ljubljana 1992, 19–41.

²⁹ *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Zbornik prispevkov s kongresa Ljubljana, 24.–27. oktobra 1995* (ur. Rajko Muršič in Mojca Ramšak). Ljubljana 1995.

Der Linguist, Literaturhistoriker und Dialektologe *Johann Scheintgg*, ein Kärntner Slowene, hat Mythen, Sagen und Volkslieder der Slowenen in Kärnten gesammelt. Die Volkslieder hatte er schon 1889 unter dem Titel *Narodne pesni koroških Slovencev* (Volkslieder der Kärntner Slowenen) herausgegeben. Derselbe Verfasser hat auch das Kapitel zur gleichen Thematik im Teil »Krain« beigesteuert.

Der Naturwissenschaftler und Gymnasialprofessor *Wilhelm Urbas* berichtet über das Volksleben der Slowenen im Teil **Krain**. Dieser Beitrag ist leider ziemlich unsystematisch, sehr pauschal, ohne auf die Unterschiede der Kärntner Landschaften im damaligen Herzogtum Krain (Oberkrain, Unterkrain mit Weißkrain, Innenkrain) einzugehen. Der Band Kärnten und Krain beinhaltet auch ein Kapitel von *Karl Julius Schröer* über die Gottscheer, vermutlich handelt es sich dabei um überarbeitete Werke von Jožef Rudež. Der volkskundliche Schriftsteller und Lehrer *Franz Hubad* beschäftigte sich mit dem Volksleben in der **Steiermark**. Er schreibt über Trachten, Sitten und Bräuche: über Jahresbräuche wie Weihnachten, Ostern, Georgs- und Sonnwend, ausführlicher widmet er sich den Lebensbräuchen. In Joseph Šumans Werk *Die Slowenen* hat er diese zu einem früheren Zeitpunkt bereits eingehender geschildert.

Im Band **Küstenland** behandelte *Peter Tomasin* die Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest. Das allgemeine Volksleben der Slaven in Istrien, nicht nur Slowenen, wurde von *Alois Spinčić* bearbeitet.

Von *Franz Coronini-Cronberg* wurde das Volksleben in Görz und Gradiska dargestellt. Er war der Sohn des Erziehers und selbst Jugendfreund des späteren Kaisers Franz Josef I. Außerdem war er viele Jahre Bürgermeister in Sanpeter bei Görz und Vorstand der Bauerngesellschaft sowie den Slowenen wohlgenegter Görzer Landeshauptmann.

Im IV. Band Ungarns sind auch die Slowenen aus **Raabgebiet** mit dem Beitrag von *Valentin (Bálint) Bellosics* vertreten.

Besondere Bedeutung haben auch die sehr realistischen Illustrationen des Volkslebens – sowohl die Darstellungen von Trachten und Häusern als auch einige gute graphische Schilderungen von Bräuchen – wobei hier, insbesondere bei den Künstlern nicht slowenischer Abstammung, der Quellennachweis fehlt. Die Verfasserin ist der Ansicht, daß die slowenische Volkskunde in dem Werk zu wenig Bedeutung findet.